

Alâaddin Musannifek'in *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv'*inde Naklî Kaynaklar: Âyet, Hadis ve Arap Kelamı

Narrative Sources in Alaaddin Musannifek's Sharh al-Misbah fi'n-nahw: Qur'an, Hadith and Arabic words

Necmettin ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı ABD
Assistant Professor, Pamukkale University,
Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Rhetoric
Denizli/Türkiye
necmettin@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2727-7099

İbrahim ŞABAN

Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve
Edebiyatı ABD
Assoc. Prof. Dr. İstanbul University, Faculty of Letters,
Department of Eastern Languages and Literatures, Chair
of
Arabic Language and Literature
İstanbul/Türkiye
ibrahimsaban@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8691-5652

DOI: 10.47424/tasavvur.1231819

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Nisan / April 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Öztürk, Necmettin; Şaban, İbrahim "Alâaddin Musannifek'in *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv'*inde Naklî Kaynaklar: Âyet, Hadis ve Arap Kelamı" *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2023): 215-238.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1231819>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty
of Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
CC BY-NC 4.0

Öz*

Arapçaya dair gramer çalışmaları ilim ve kültür merkezi Basra'da Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ile başlamış, Abbâsiler döneminde (750-1258) Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi âlimler ile gelişme göstermiştir. Abbâsiler döneminden sonra şerh ve haşiye tarzında devam eden bu çalışmalar Osmanlılar döneminde (1300-1922) pek çok âlimin bu tarz eserler kaleme almasıyla zirveye ulaşmıştır. Nahve dair şerh tarzında eser kaleme alan âlimlerden biri de Ali b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (ö. 875/1470)'dir. Genç yaşta eser vermeye başladığı için Musannifek lakabıyla meşhur XV. yüzyıl Osmanlı dil âlimi Alâaddin Musannifek nahiv meselelerini temellendirirken Kur'ân, hadis ve Arap kelamı gibi naklî; kıyas ve istishab gibi de aklî delillere müracaat etmiştir. Bu makalede ise Musannifek'in şerh yaparken şerh metodlarını ortaya koymak amacıyla sadece Kur'ân, hadis ve Arap kelamı gibi naklî kaynaklara başvurma yöntemi ele alınmıştır. Bu çerçevede Musannifek'in şerh yaparken naklî kaynaklara başvurma yöntemi; onun Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Mişbâh*'ı üzerine yaptığı *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv* adlı nahiv eseri incelenerek nitel bir yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, Kur'ân, hadis, Arap kelamı

Abstract

Grammar studies on Arabic started with Abu Aswad ad-Duali (d. 69/688) in Basra, the center of science and culture. Grammar studies have improved with scholars such as Khalil b. Ahmed (d. 175/791) and Sibeweyhi (d. 180/796) during the Abbasid period (750-1258). These studies, which continued in the style of commentary and annotation after the Abbasid period, reached its peak in the Ottoman period (1300-1922). One of the scholars who wrote a work in the style of commentary on the science of *nahv* (syntax) is Ali b. Muhammed b. Mas'ud al-Bistami al-Shahrudi (d. 875/1470). He became

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Doç. Dr. İbrahim ŞABAN danışmanlığında 2020 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız "Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

famous with the nickname *Musannifak* because he started to write books at a young age. 15th-century Ottoman scholar Alaaddin Musannifak Mas'ud al-Bistami al-Shahrudi (d. 875/1470) grounded the *nahw* issues, he used the *Qur'an*, *hadith* and Arabic theology; he also applied to rational proofs such as *qiyas* and *istishab*. In this article, Musannifak's method of applying only to narrated sources such as the *Qur'an*, *hadith* and Arabic words in order to reveal his methods of commentary is discussed. In this context, Musannifak's method of reference to narrative sources in his commentary has been revealed with a qualitative approach by analysing his work on *al-Misbah* by Nasir b. Abdiseyyid b. 'Ali al-Mutarrizi (d. 610/1213), *Sharh al- Mişbâh fi al-naḥw*.

Keywords: Muşannifak, *Sharh al-Mişbâh*, *Qur'an*, *hadith* and Arabic words

Giriş

İslamın ilk dönemlerinden itibaren Arapça üzerine yapılmaya başlanılan çalışmalar Abbasi döneminde zirveye ulaşmıştır. Osmanlı döneminde de daha çok şerh ve haşiye olarak artarak devam etmiş ve bu tarzda eser kaleme alan birçok âlim yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle XV. yüzyılda Molla Fenârî (ö. 834/1430), Bedrettin Aynî (ö. 855/1451), Şemseddin Ahmed Dinkoz (Dikgöz) (ö. 855/1451), Hüsâmeddin Tokadî (ö. 866/1456), Alâaddin Ali b. Muhammed (ö. 875/1470), Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Muhyiddin Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve Hacı Baba Tosyevî (ö. 886/1481) öne çıkan isimlerdendir.¹

Bunlardan Musannifek lakaplı Ali b. Muhammed Mecdüddin b. Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmud eş-Şahrûdî el-Bistâmî (ö. 875/1470), 15. yüzyılın farklı coğrafya ve yönetim ortamlarında yaşamış önemli bir dil âlimidir. Horasan bölgesinde bulunan Bistam kasabasına bağlı Şahrûd köyünde 803 (1400) senesinde dünyaya gelmiş ve dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Herat'ta ilim tahsil etmiştir. Başta abisi Muhammed b. Mecdüddin Mu-

¹ Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra kadar)* (İstanbul: Çantay Kitapevi, 2001) 15-80; Mehmet Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (01 Haziran 2002), 97-116, 97-116; Ali Benli, "Fatih Dönemi Âlimlerinden Musannifek (ö. 875/1470) ve Nahiv Usûlüne Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası- İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed. Mustakim Arıcı Ömer Mahir Alper (Klasik Yayınları, 2015), 55-77, 55-77.

hamed olmak üzere Celâleddin Yûsuf el-Evbehî (ö. 833/1429-30), Kutbuddin Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd b. el-Îmâmî el-Herevî (ö. 878/1474), 'Abdulaziz b. Ahmed b. Abdulaziz el-Ebherî (ö...?) ve Muhammed b. Muhammed 'Alâ (ö...?) gibi dönemin birçok âliminin öğrencisi olmuştur.² Herat'taki öğrencilik yıllarından sonra tedris faaliyetlerini sürdürmek üzere Konya ve İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da bulunması tanınıp eserlerinin yayılmasını sağlamıştır. Zira Fatih Sultan Mehmet ve dönemin sadrazamı Mahmut Paşa gibi Osmanlı idarecileri Musannifek'i ağırlayıp ona değer vermişlerdir. Bu da onun tanınmasında çok büyük rol oynamıştır.³

Arap dili başta olmak üzere Tasavvuf, Kelam ve İslam hukuku gibi İslâmî ilimlerin birçoğunda çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bir kısmının tahkikli neşrinin yapıldığı bu eserleri arasında özellikle nahve dair Ömer et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1389) *İrşâdü'l-hâdî*'si üzerine *er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi*, Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Mişbâh*'ı üzerine *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*⁴ ile Tâcüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 684/1285) *Lübâbü'l-i'râb*'ı üzerine *Şerhu Lübâbi'l-i'râb* adlı eserleri vardır.⁵ *er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi*⁶ adlı eseri Türkiye'de, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*'i⁷ ise Suudi Arabistan'da doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁸ 2006'da doktora tezi olarak çalışılan *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv* adlı eser, 2022'de yüksek lisans seviyesinde tekrar çalışılmış ve basılmıştır.⁹

² 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-Îmâd el-Akrî el-Hanbelî İbnu'l-Îmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâr men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Ernâvût (Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 9-476; Ümit Karaver, *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atik" Şerhi: (Tahkik ve Tahlil)* (İstanbul: Kitabî, 2019), 59-62.

³ Joseph von Hammer Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1989), 3/74.

⁴ Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. (Bağdat: Mektebetü'l-müsenna, 1941), 2/1708.

⁵ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed Taşköprüzâde, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-devletü'l-Osmaniyye*. (Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975), 100.

⁶ Musannifek Ali b. Muhammed, *er-Reşâd fi şerhi'l-İrşâd* (Müellif Hattı) (Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi nr. 02479, ts.).

⁷ Ali b. Muhammed Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh* (Müellif Hattı) (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5032, ts.).

⁸ Necmettin Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri* (Ankara: İlahiyat, 2021), 40, 44; Ali b. Mecdüddin Muhammed Musannifek, *er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi*, thk. Halil Özcan (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2003); Ali b. Mecdüddin

Musannifek'in gramer yönüne dair Türkiye'de yapılmış iki çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan birincisi Ali Benli'ye ait "*Fatih Dönemi Âlimlerinden Musannifek ve Nahiv Usûlüne Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme*" adlı makaledir.¹⁰ *er-Reşâd*'ın tahkikli nüshası yanında *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv* ile *ed-Dürri'l-Menkûd fi şerhi'l-Makşûd*'un yazma nüshaları üzerinden çalışılan bu makalede Musannifek'in nahiv usûlüne dair nakli deliller başlığı altında Kur'ân-ı Kerim ve kıraatler, Arap kelamı, icmâ; aklî deliller başlığı altında ise kıyas, ta'lîl, istishab konuları işlenmiştir.

İkinci çalışma ise Murat Tala'ya ait "*Musannifek'in Eserlerinin Arap Dil Bilimi ve Dil Öğretimine Katkısı*" adlı makaledir.¹¹ Sözkonusu makalede Musannifek'in *Şerhu Lübâbi'l-i-râb* ile *Hâşiye ale'l-Mutavvel* adlı eserleri incelenmiş ve bu eserlerin Arap dil bilimi ve dil öğretimine katkısı ele alınmıştır.

Zikredilen birinci makalede Musannifek'in nakli kaynakları arasında hadis deliline yer verilmemesi; ikinci makalede de nahiv eserlerindeki kaynaklara hiç değinilmemiş olması dolayısıyla bu makalede Musannifek'in nahve dair eserlerinde başvurduğu nakli kaynaklar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede önce söz konusu eser ve Musannifek'in şerh yöntemi hakkında kısaca bilgi verilecek daha sonra da yazarın, Nâsır b. Abdiseyyid b. Alî el-Mutarrizi'nin (ö. 610/1213) *el-Mişbâh*'ı üzerine yaptığı *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv* adlı nahiv eserinde başvurduğu nakli kaynaklar üzerinde durulacaktır.

Muhammed Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*, thk. Abdülaziz el-Harbî (Riyad: İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi, 2006).

⁹ 2006'da edisyon kritik çalışması yapılan "*Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*", 2020 yılında tamamlanan ve YÖK veri tabanında erişime açık olan "Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri" adlı doktora tezi ile 2021 yılında basılmış "*Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*" adlı eserin ana kaynaklarındandır. 2022'de tamamlanan "Şeyh Ali b. Mecdüddîn Muşannifek ve Şerhu'l-Mişbâh adlı eseri (İnceleme-tahkik)" adlı yüksek lisans çalışmasında söz konusu çalışmalara değinilmemiş olması dikkat çekmektedir. Bkz. Mustafa Ubeydullah Yalçın, *Şeyh Ali b. Mecdüddîn Muşannifek ve Şerhu'l-Mişbâh adlı eseri (İnceleme-tahkik)* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

¹⁰ Benli, "Fatih Dönemi Âlimlerinden Musannifek", 55-77.

¹¹ Murat Tala, "Musannifek'in Eserlerinin Arap Dil Bilimi ve Dil Öğretimine Katkısı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48. sayı, 265-302. sayfa/48. sayı, (2020), 265-302.

1. Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv

el-Misbâh fi'n-nahv, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Mietü âmil*, *et-Tetimme* ve *el-Cümel fi'n-nahv* adlı nahiv eserlerinin muhtasarı mahiyetinde olup Mutarrizî (ö. 610/1213) tarafından oğlu için kaleme alınmıştır.¹²

Uzun bir süre Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan meşhur nahiv eserlerinden biri¹³ olan *el-Misbâh*, yüksek lisans¹⁴ ve doktora¹⁵ tezleri olarak çalışılmıştır. *el-Misbâh*, ilim talebeleri ve müderrisler tarafından büyük ilgi ve beğeniye mazhar olmuştur. Nahiv ilminde ihtisar geleneğinin¹⁶ önemli örneklerinden biri sayılan *el-Misbâh*¹⁷ üzerine pek çok âlim tarafından şerh ve hâşiye tarzında çalışmalar yapılmıştır.¹⁸ Taceddin el-İsferâyî'nin *ed-Dav'u Şerhu'l-Misbâh* eseri Leknev'de 1850'de, Hasan Paşa el-Esved'in *el-İftitâh fi şerhi'l-Misbâh*'ı Ahmed Hâmid tarafından Nablus'ta 1990'da yayınlanmıştır. Hacı Baba Tosyevî'nin (ö. 871/1466) *Hulâşatü'l-i'râb*'ı ile Muslihuddin Mustafa b. Şa'bân Sürûrî'nin (ö. 969/1562) *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv* adlı eserleri tanınan

¹² M. Sadi Çöğenli, "Mutarrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/376; Ebü'l-Feth Burhâneddin Nâsir b. Abdüsseyyid b. Ali el-Mutarrizî, *Kitâbü'l-Misbâh fi'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 23.

¹³ Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2002), 284; Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", *Turkish Studies (Elektronik)* 12/34 (2017), 492.

¹⁴ Ali Yılmaz, *Nasır b. Abdüsseyyid al-Mutarrizî ve al-Misbah Adlı Eseri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 1996).

¹⁵ Abid Muhammad-Afzal, *al-Misbâh fi al-Nahw By Nâsir al-Dîn al-Mutarrizî al-Nahwi (d. 610/1213) A Critical Edition of the Text with the Life History of the Author* (Birleşik Krallık: Durham Üniversitesi Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Modern Diller ve Kültürler Bölümü Doktora Tezi, 2010).

¹⁶ Nahiv ilminde ihtisar geleneğine dair geniş bilgi için bkz. Necmettin Öztürk, "Nahiv İlminde İhtisar Geleneği, Teftâzânî'nin el-İrşâd Örneği", *Universal Journal of Theology* 7/1 (30 Haziran 2022), 207-226.

¹⁷ Osman Arpaçukuru, "Mutarrizî'nin Arap Gramerine Dair el-Misbâh fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserini İhtisar Yoluyla Telif Yöntemi", *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (Karabük, 2021), 674-676.

¹⁸ Mesut Köksoy, *İbrâhim Opijaç El-Mostarî ve Şerhu'lmisbâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Billur Yaymevi, 2019), 41-50.

şerhler arasında yer almaktadır.¹⁹

el-Mişbâh, beş bölümden oluşmaktadır. *el-İştîlâhâtü'n-nahviyye* (nahiv terimleri) başlığı altındaki ilk bölümde isim, fiil, harfin tarifleri ve özellikleri konu edilmiştir. İkinci bölüm *el-Avâmilü'l-lafzîyyetü'l-kıyâsiyye* (lafzî kıyasî âmiller), üçüncü bölüm *el-Avâmilü'l-lafzîyyetü's-semâiyye* (lafzî semâî âmiller), dördüncü bölüm *el-Avâmilü'l-ma'nevîyye* (manevî âmiller), beşinci ve son bölüm *fuşûl mine'l-Arabiyye* (Arapçaya dair çeşitli başlıklar) olup marife-nekre, müzekker-müennes, te'kid, sıfat ve i'râb çeşitleri ele alınmıştır.²⁰

2. Musannifek'in Şerh Yöntemi

Musannifek'in şerh yöntemine geçmeden önce şerh yöntemleri hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Müellifler eser şerh ederken şekil olarak çeşitli usuller takip etmişlerdir. Kâtib Çelebi bu usulleri üç kısım altında ele almaktadır. Birincisi قال "dedi" ve أقول "ben derim" ile yapılan şerh,²¹ ikincisi قوله "onun sözü" ifadesi kullanılarak metinden sadece şerhe konu olan bir bölümün verilmesi suretiyle yapılan bir şerh yöntemidir. Üçüncü yöntemde ise metin ve şerhin birbiriyle harmanlanması yoluyla yapılan bir şerh çeşididir. *Memzûc şerh* adı verilen bu sonuncu şerh yöntemi daha çok müteahhir eserlerde görülmektedir.²²

Bir müteahhir dönem âlimi olan Musannifek'in de *memzûc şerh* yöntemini takip ettiği görülmektedir. Eserine قال ve أقول "musannif dedi -ben diyorum" ifadelerini kullanarak başlamıştır. *Şerhu'l-Mişbâh*'a قال المصنف - بلغه الله وأولاه إلى ما يستحقه في ... وأقول وأنا الفقير المحتاج إلى رحمة الله الحامي... ibaresiyle giriş yapmıştır.²³ Benzer üslubu *Reşâd*'ında قال المصنف - رفع الله درجته في العليين - الحمد لله وأقول وأنا الفقير المفتقر إلى رحمة الله... şeklinde²⁴

¹⁹ Öztürk, *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 26-27.

²⁰ Öztürk, *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 27.

²¹ Dursun Hazer, "Şeyh-zâde'nin Kavâ'idü'l-İ'râb'ı Şerhi Penceresinden Osmanlı Arapça Şerh Çalışmalarına Bakış", *EKEV* 7/15 (2003), 211-228.

²² Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, 1941), 1-37; Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/556.

²³ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 3.

²⁴ Musannifek, *er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi*, 3.

görülmektedir. Ancak bu usule sıklıkla başvurduğu söylenemez.²⁵ Şerhin metin ile iç içe geçerek bütünleşik bir eser oluşturması şeklindeki memzûc yöntemini Musannifek'in genellikle konuyu bölümlere ayırma, örnek verme, i'râb ve garib kelimelerin sözlük manasına dair bilgi vermesi gibi yerlerde daha fazla başvurduğu görülmektedir.

Ele aldığı konuyu gramer, dil ve üslub olmak üzere birçok açıdan incelemiş ve çeşitli sorular ortaya atarak konuyu daha fazla açıklamaya çalışmıştır. Bu yöntemde kullandığı kavramlara örnek olarak ... أُجيبُ... فإن قيل "Şöyle denilirse, şöyle cevap verilir"²⁶, فإن قيل "denilirse" ثلنا, "deriz"²⁷ ... و أُجيبُ عنه... وههنا سؤال مشهور... "burada meşhur bir soru vardır... ona şöyle cevap verilmiştir"²⁸ ifadeleri yanında "burada meşhur bir soru vardır... ona şöyle cevap verilmiştir"²⁸ ifadeleri yanında "itiraz"²⁹ ve إشكال "problem"³⁰ ifadeleri zikredilebilir. Böylece tartışmalı veya çelişkili görünen konularda tevili kullandığı söylenebilir. Tevil nahivcilerin, nahiv kaidelerine uymayan kullanımları kaide altına almak için başvurdukları bir yöntemdir.³¹

3.Musannifek'in Başvurduğu Kaynaklar:

Musannifek, nahiv eserini şerh yaparken Kur'ân âyetleri, hadisler, Arap kelamı gibi naklî ve kıyas, ta'lîl, istishab gibi aklî kaynaklara müracaat etmiştir. Burada ise bunlardan sadece naklî olanları ele alınmaya çalışılacaktır. Konu Kur'ân âyetleri, hadisler ve Arap kelâmı başlıkları altında ele alınacaktır.

3.1.Kur'ân Âyetleri

Kur'ân ilk nahiv çalışmalarından itibaren Arap gramerine dair eserlerin birçoğunda hem en güvenilir hem de ilk sırada delil olarak kabul edilmiştir.³²

²⁵ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 22.

²⁶ Musannifek, er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi, 18; Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 10.

²⁷ Musannifek, er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi, 60; Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 12, 15, 17, 21, 28, 48, 57, 58, 67, 68, 69, 71, 415, 416, 635, 637.

²⁸ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 385.

²⁹ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 2, 61, 181, 418, 419.

³⁰ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 80.

³¹ Şehmus Ünverdi, "Kaide Dışı Kullanımların Kaide Altına Alınması: Nahvî Tevîl", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2021), 113.

³² Abdulhamit Birişik, "İ'râbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/377; Bu durum nahiv dışında Arap dilinde diğer alanlarda da

Bir nahiv âlimi olan Musannifek de nahiv kurallarının tespitinde Kur'ân âyetlerine müracaat etmiş ve eserinde Kur'ân şevâhidine³³ çok fazla yer vermiştir.

Musannifek, nahiv kurallarını tespit ederken bazı yerlerde bir, bazı yerlerde ise birden fazla âyete başvurmuştur. Nahiv kurallarını tespit ederken sadece bir âyete başvurmasına şart edatlarının isim olmalarına dair zikrettiği ﴿وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْخَرَنَهَا بِهَا فَمَا تَحُلْ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ “Dediler ki: ‘Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.’”³⁴ âyeti örnek olarak verilebilir. Zira ona göre söz konusu âyette geçen ﴿مَا﴾ ifadesindeki zamir ﴿مَهْمَا﴾ şart edatına râcidir. Bu durum ﴿مَهْمَا﴾ şart edatının isim olduğunu göstermektedir.³⁵

Birden fazla âyete başvurarak nahiv kurallarını tespit etmesine ise şart ve ceza arasındaki sebebiyet ilişkisini ele alması örnek olarak verilebilir. O bu konuda şartın her zaman cezanın sebebi olamayacağına dair birden fazla âyete yer vermiştir. ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ “Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”³⁶ Ona göre bu örnekte inkâr etmek, Allah’ın müstağni oluşunun sebebi değildir. ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ “Kim Allah’ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir”³⁷ Musannifek’e göre bu âyette sözü edilen inkâr da Allah’ın hesabı çok çabuk gören oluşunun sebebi değildir. ﴿إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti.” Bu âyetteki yardım etmeme şartı, Allah’ın yardım etmiş olmasının sebebi değildir. Mu-

görülmektedir. Örnek için bkz. Ali Sever, Yusuf Buhan, “Şiir Savunusunda Nev’înin Kullandığı Nakli Deliller ve Dönemiyle Mukayesesi”, *Tekirdağ Din Kültür Toplum*, ed. Hasan Keskin, Ramazan Akkır (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 128-136.

³³ Şâhid kelimesinin çoğulu olan şevâhid, dil âlimlerine göre bir kural ortaya koymak için Kur’ân’dan veya muteber Arap kelimelerinden getirilen delil anlamındadır. Geniş bilgi için bkz. Harun Ögmüş, “Arap Dili ve Tefsirle İlgili Şevâhid Literatürü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (14 Ocak 2016), 27, 28.

³⁴ Â’râf, 7/132.

³⁵ Musannifek, *Şerhu’l-Mişbâh fi’n-naḥv*, 725.

³⁶ Âli İmran, 3/97.

³⁷ Âli İmran, 3/19.

sannifek, bu meyanda Kur'an'da daha pek çok âyetin bulunduğunu ifade etmiştir.³⁸

Nahiv kurallarını tespit ederken bazı yerlerde sadece âyetlere bazı yerlerde ise âyetlerin yanında başka delillere de başvurmuştur. Nahiv kurallarını tespit ederken sadece âyetlere başvurmasına hâl konusuna dair açıklamaları örnek olarak verilebilir. Hâlin fiil cümlesine de hâl olabileceği görüşüne delil olarak ise ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾ "Allah; melekler ve ilim sahipleri de adalet üzere hareket ederek Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ettiler"³⁹ âyetini zikreder.⁴⁰ Musannifek'e göre bu âyette قَائِمًا kelimesi ...شَهِدَ اللَّهُ şeklindeki fiil cümlesine hâl olarak gelmiştir.

Nahiv kurallarının belirlenmesinde âyetler yanında başka delillere de başvurmasına müteaddi ve lazım fiillerin tespitine dair açıklamaları örnek olarak verilebilir. Bazı fiillerin hem müteaddi hem lazım olarak kullanılabilceğini söyleyen Musannifek örnek olarak üç fiil zikretmiştir. شَكَرَ ve عَلِمَ، نَصَحَ fiillerinin her birinin harfi cerli ve harfi cersiz kullanımlarını عَلِمَهُ وَعَلِمَ بِهِ وَنَصَحْتُكَ şeklinde dile getirmiştir. Bu fiillerden شَكَرَ fiilinin ﴿إِنْ أَشْكُرْ﴾ fiilinin لِي وَلِوَالِدَيْكَ "Bana ve anne babana şükret"⁴¹ âyetini lazım kullanımına delil olarak zikretmiştir. شَكَرَ fiilinin sözkonusu âyette ل harfi ceri ile lazım olarak kullanıldığı görülmektedir. Musannifek harfi cersiz ve müteaddi olarak kullanımına ise Arap kelimadan شَكَرَ اللَّهُ سَعْيِي "Allah, onun çabasını karşılıksız bırakmasın" cümlesini delil getirmiştir.⁴² Bu cümlede سَعْيِي kelimesi شَكَرَ fiilinin mefûlüdür. Bu durum شَكَرَ fiilinin müteaddi olduğunu göstermektedir.

Âyet yanında başka delil zikrettiğinde sıralama olarak önce âyet sonra diğer delillere yer vermiştir. Bazı yerlerde sırasıyla âyet ve şiir⁴³ bazı yerlerde ise âyet ve hadis delilini zikrettiği görülmektedir.⁴⁴ Bir başka yerde ise önce

³⁸ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv, 699-701.

³⁹ Âli İmran, 3/18.

⁴⁰ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv, 441.

⁴¹ Lokman, 31/14.

⁴² Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv, 375, 376.

⁴³ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv, 337.

⁴⁴ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv, 524.

âyet ve hadis, ardından da şiir zikretmiştir.⁴⁵

3.2.Hadisler

Kur'ân'dan sonra hadisler de ilk nahiv çalışmalarından itibaren Arap gramerine dair eserlerin birçoğunda hem en güvenilir hem de ilk sıralarda delil olarak kabul edilen naklî kaynaklardandır. Nahiv kurallarının tespitinde hadislere müracaat eden âlimlerden biri de Musannifek'tir. O nahiv kurallarının tespitinde hadisleri kaynak olarak göstermiştir. *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*'de otuz sekiz kadar rivayete yer vermiştir.

Musannifek, nahiv kurallarını tespit ederken bazı yerlerde bir, bazı yerlerde ise birden fazla hadise başvurmuştur. Musannifek'in sadece bir hadisle istişhadda bulunmasına isim fiillerin tespitine dair yaptığı açıklamalar örnek olarak verilebilir. Şöyle ki ona göre isim fiiller, asılları itibarıyla isim, fiil veya harftirler. Dolayısıyla kelimeye dördüncü bir taksim yapmak yerine isim fiillerin asıllarının ne olduğuna bakarak ilgili türün altında değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Aslı fiil olup sonradan isim fiile dönüşen bir kelimeye كذب fiilini örnek olarak zikreder ve istişhad olarak كَذَبَ الْحَجَّ “*hac, bir vecibedir*”⁴⁶ rivayetine yer verir.⁴⁷ Söz konusu كَذَبَ ifadesi gereklilik anlamında bir isim fiil olup Musannifek'e göre fiil kategorisinde değerlendirilmesi gerekir. Bu rivayet aynı zamanda onun ele aldığı bir nahiv konusuna dair sadece hadis zikredip başka bir delile yer vermediğine de örnektir.

Birden fazla hadise başvurarak nahiv kurallarını tespit etmesine ise istisna edatı illâ (إلا) dan sonraki cümleye dair zikrettiği hadisler örnek olarak verilebilir. Illâ dan sonra mâzi fiil gelmesi durumunda ya ذُكِرَ ifadesiyle beraber veya illâ dan önce bir mâzi fiil ile kullanılması gereklidir. Hz. Peygamber'in مَا أَيْسَرَ الشَّيْطَانُ مِنْ بَنِي آدَمَ إِلَّا أَتَاهُمْ مِنْ قِبَلِ الْبَيْتِ “*kadınlar tarafından gelmesi hariç şeytan insanlardan ümidini kesmedi*”⁴⁸ sözünü delil olarak zikreder. Söz konusu metindeki illâ dan

⁴⁵ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*, 489, 500.

⁴⁶ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Fâîk fi Ğarîbî'l-Ḥadîs*, thk. 'Alî Muḥammed el-Bicâvî -Maḥmud Ebû'l-Faḍl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/252.

⁴⁷ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*, 89.

⁴⁸ Musannifek'in Hz. Peygamberin sözü olarak naklettiği bu rivayete hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Süyûtî, İmâm Ahmed'in Müsned'i üzerine yazdığı eserinde istisna edatı

sonra yer alan *أتى* ile *illâ*'dan önce zikri geçen *أيس* mâzi fiil olarak zikredilmiştir.⁴⁹ Aynı konuda Hz. Ömer hadisi olarak adlandırdığı *سوطاً* *عزمتُ عليك لَمَا ضربت كاتبك* سوطاً “Katibine kırbaçla vurmanın dışında senden bir şey talep etmiyorum”⁵⁰ rivayetini nakleder. Söz konusu metinde geçen *لَمَا* ifadesi *illâ* anlamında olup metnin takdiri *إلا ضربت كاتبك سوطاً* şeklindedir.⁵¹

Nahiv kurallarını tespit ederken bazı yerlerde sadece hadislerle bazı yerlerde ise hadislerin yanında başka delillere de başvurmuştur. Nahiv kurallarının tespitinde sadece hadislerle başvurmasına *fî* harfi cerinin manalarına dair açıklamaları örnek olarak verilebilir. *Fî* harfi cerinin *lâm* harfi ceri gibi *ta'lîl* manası ifade ettiğini zikreder ve bu görüşüne delil olarak *أَنَّ امْرَأَةً دَخَلَتْ النَّارَ فِي هَرَّةٍ رَضَّتْهَا* “bir kadın, alkoyduğu bir kediden dolayı ateşe girmiştir”⁵² hadisini nakleder.⁵³ Bu rivayette *هَرَّةٍ* *فِي* ifadesi Musannifek'in izahına göre *هَرَّةٍ* şeklinde olup *bir kediden dolayı* anlamındadır. Bu izaha göre *fî* harfi ceri, *lâm* harfi cerinin manasını ifade etmiştir.

illâ'dan önce mazi bir fiilin kullanılması konusunda, Musannifek'in yer verdiği söz konusu her iki örneği de zikretmektedir. Ayrıca bu rivayet, birçok tefsir eserinde Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib)'den (ö. 94/713) nakledilmektedir. Bkz. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî es-Süyûtî, *Ukûdu'z-Zeberced 'alâ Musnedi'l-İmâm Ahmed*, thk. Selmân el-Kuđât (Beyrut: y.y., 1414/1994), 2/432; Ebü'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Amr ez-Zemaĥşerî, *el-Keşşâf 'an Hakkâiki Ćavâmiđi't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/501.

⁴⁹ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 164, 165.

⁵⁰ Taĥiyyuddîn Ebu'l-Fetĥ Muhammed b. 'Alî b. Vehb b. Muĥî' İbn Daĥiĥ el-'İd, *Şerhu'l-İlmâm bi Eĥâdişi'l-Aĥkâm*, thk. Muhammed Ĥallûf el-'Abdullâh (b.y.: y.y., 1430/2009), 4/150; Ebü'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî el-Halebî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaĥşerî*, thk. İmîl Bedî' Ya'ĥûb (Beyrut: y.y., 1422/2001), 2/80; Nizâmuddîn el-Ĥasan b. Muhammed b. Ĥuseyn el-Ĥummî en-Nisâbüri, *Ćarâibu'l-Ķur'ân ve Reĥâibu'l-Furĥân*, thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 6/538.

⁵¹ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 166, 614.

⁵² Ebü 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Ĥanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Ĥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Ĥanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Muşşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 34/144.

⁵³ Ahmed b. Ĥanbel'in Müsned'indeki *رَضَّتْهَا* ifadesi *Şerhu'l-Mişbâh*'da *رَضَّتْهَا* şeklinde geçmektedir. Bkz. Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 512.

Musannifek, bazı yerlerde hadis delili yanında başka delillere de yer vermiştir. Ancak bu tür yerlerde bir sıralama yaparak önce ayet sonra hadislerle yer verdiği görülmektedir. Onun hem âyet hem hadis zikrederek konuyu ele aldığı yerlerden biri *an* عن harfi cerinin manalarını tespিতে dairdir. *An* harfi cerinin *bedel* manasını da ifade ettiğini zikreder. Buna dair وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْهُ “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez”⁵⁴ âyetini zikrettikten sonra عَنْ أَمِّكَ “(vefat eden) annenin yerine (bedel olarak) sen oruç tut”⁵⁵ rivayetini delil olarak kullanır.⁵⁶ Bu rivayette yer alan عَنْ harfi ceri *bedel* anlamında kullanılmıştır. Yine bu manadan hareketle hac ibadetini başkası adına yerine getirmeye *bedel hacci* veya *hac ani'l-gayr* denilmektedir.⁵⁷ *Hac ani'l-gayr* الحج عن الغير ifadesinde *an* harfi cerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.3.Arap Kelâmı

Nahiv usulü delillerinden biri de Arap kelâmıdır. Bu kavram ile fasih olduğuna güvenilen Araplar'ın⁵⁸ şiir, atasözü, deyim, deyiş gibi dil varlıkları kastedilmektedir.⁵⁹ Musannifek de nahiv usulü ilminde başvurulan delillerden biri olan Arap kelâmına müracaat etmiştir. Burada ise Arap kelâmı şiir ve nesir başlıkları altında ele alınmaya çalışılacaktır.

⁵⁴ Bakara, 2/48, 123.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu's-Şağîr* = *er-Ravḍu'd-Dânî*, thk. Muḥammed Şekûr Maḥmûd el-Ḥâc 'Emrîr (Beyrut; Amman: el-Mektebu'l-İslâmî; Dâru 'Ammâr, 1405/1985), 2/58.

⁵⁶ Musannifek, *Şerḥu'l-Miṣbâḥ fi'n-naḥv*, 540.

⁵⁷ Ali Bardakoğlu, “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/298.

⁵⁸ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-İktirah fi ilmi usuli'n-naḥv*, thk. Mahmud Feccâl (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1409), 67. Süyûtî, semâ delili altında Kur'ân, hadis ve Arap kelimasını ele alır. İfadesi şu şekildedir. ما ثبت في كلام من يوفق بفصاحته، فشمّل كلام الله تعالى، وكلام نبيه صلى الله عليه وسلم، وكلام العرب

⁵⁹ Mehmet Yavuz, *İbn Cinnî, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 1996), 150; Ali Benli, *Ebû İshâk eṣ-Şâtîbî'de Nahiv Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 2013), 114.

3.3.1.Şiir

Arapların güçlü edebî ürünlerinden biri olan şiir, nahiv usulü delillerindedir. Musannifek Kur'ân ve hadisin yanında şiir deliline nahiv kurallarının tespiti amacıyla başvurmuştur. Musannifek'in şevâhid olarak ele aldığı ve yer verdiği şiirlerin sayısı çok fazladır.

Musannifek âyet ve hadis delillerinde olduğu gibi bazı yerlerde bir bazı yerlerde ise birden fazla şiir deliline başvurmuştur. Musannifek'in sadece bir beytle istîshadda bulunduğu yerlerden biri *bâ* harfi cerinin zâid ve bitiştiği ismin, mefûl olmasına dair verdiği örnektir. Bu konuda Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680 [?])

وَكَيْ بِنَا فَضْلاً عَلَى مَنْ غَيْرِنَا حُبُّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ إِيَّانَا

"Hz. Peygamberin bize olan sevgisi, bizim dışımızdakilerin üzerindeki üstünlük olarak yeter"⁶⁰ beytini zikrederek görüşüne kaynak olarak ileri sürmüştür.⁶¹ Söz konusu beytte كَيْ fiilinin fâili حُبُّ olup mefulü ise zâid harfi cerin bitiştiği تا zamiridir.

Birden fazla şiire başvurarak nahiv kurallarını tespit etmesine ise *vâv* ve *fâ* harflerinden sonra بٌ harfi cerinin hafzedilmesine dair zikrettiği beytler örnek olarak verilebilir. Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî (ö. 609 [?])'nın

وَبَلَدٍ لَا تُرَامُ خَائِفَةٌ زَوَاءَ مُعَبَّرَةٍ جَوَائِبُهَا

"Korkulan nice şehirler vardır, tozlu ve eğri büğrü yollarında yürümeye güç yetmez"⁶² şeklindeki şiirini zikreder. وَبَلَدٍ ifadesi esasında بَلَدٍ وَزُبٌ şeklinde olup *vâv* harfinden sonra geldiği için بٌ harfi ceri hafzedilmiştir.⁶³ Bu konuda ikinci bir delil olarak yine bir şiire yer vermektedir. Rü'be b. Abdillâh el-Accâc (ö. 145/762)'ın

⁶⁰ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî* (b.y.: y.y., ts.), 3/180.

⁶¹ Musannifek, *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv*, 518.

⁶² Ebû 'Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb Câḥiz, *el-Ḥayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003) 6/476.

⁶³ Musannifek, *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv*, 864.

وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ حَاوِيِ الْمُخْتَرَفِ

64 مُشْتَبِهٍ الْأَعْلَامِ لَمَاعِ الْحَقْفِ

“Etrafı karanlık, yolu bomboş, işaretleri karışmış, parıl parıl parlayan şimşek çakan nice yerleri aşmışım”⁶⁵ beytindeki وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ kısmı قَاتِمِ الْأَعْمَاقِ şeklinde idi. Diğer örnekte olduğu gibi *vâv* harfinden sonra geldiği için *رَبِّ* harfi ceri hazfedilmiştir. Bu görüş Basralılara ait olup, Kûfelilere göre ise *vâv* harfi *رَبِّ* harfi cerinin yerine geçmiştir.⁶⁶

Nahiv kurallarını tespit ederken bazı yerlerde sadece şiirlere bazı yerlerde ise şiirlerin yanında başka delillere de başvurmuştur. Sadece şiirle istişhadda bulunduğu yere *bâ* harfi cerinin zâid ve bitiştiği ismin meful olmasına dair Hassân b. Sâbit’e ait zikrettiği beyt örnek olarak verilebilir.

Musannifek bazı yerlerde şiirle beraber başka delillere de yer vermiştir. Bu tür istişhadda bulunduğu yerlerden biri *hattâ* (حَتَّى) kelimesinin kullanımına dairdir. *Hattâ* kelimesinin birçok anlamı ve buna bağlı olarak farklı kullanımları bulunmaktadır. Örneğin isti’nafiyye (başlangıç) anlamında kullanıldığında *hattâ*, isim cümlesinin yanında fiil cümlesinin de başına gelebilir. Bu kanaatini desteklemek üzere, şair Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî’nin (ö. 110/728)⁶⁷:

فَمَا زَالَتْ الْقُلُوبُ تَمُجُّ دِمَاءَهَا

بِدِجَلَةَ حَتَّى مَاءِ دِجَلَةَ أَشْكَلُ

“ölüler kanlarını Dicle’ye akıtıyor. Dicle’nin suyu kana bulanmış”⁶⁸ şeklindeki şiirini delil olarak zikreder.⁶⁹ *Hattâ* söz konusu şiirde, harfi cer veya sebep bildirme anlamlarında değildir. Bilakis önceki cümleden bağımsız ve ayrı olarak bir isim cümlesinin başında bulunmuştur. Bu durumda söz konusu şiirde

⁶⁴ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sellâm İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuḥûlî’s-Şu‘arâ*, thk. Maḥmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru’l-Medenî, 1974), 2/761.

⁶⁵ R. Resul Sevinç, “Arapçada Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı”, *EKEV Akademi Dergisi* 16/51 (2012), 320.

⁶⁶ Musannifek, *Şerḥu’l-Mişbâh fi’n-naḥv*, 864, 865.

⁶⁷ Zülfikar Tüccar, “Cerîr b. Atıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/412.

⁶⁸ ‘Abdulkâdir b. ‘Omar el-Bağdâdî ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Ḥizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab* (Kahire: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1418/1997), 9/479.

⁶⁹ Musannifek, *Şerḥu’l-Mişbâh fi’n-naḥv*, 43.

yer alan ماءٍ دَجَلَةٍ ibaresi mübteda, أَشْكَالٍ kısmı da onun haberidir ve her ikisinin de i'râbı merfûdur. Musannifek bu konuda kıraatlere müracaat ederek fiil cümlesinin başında yer alan ve isti'nafiyye manasına gelen حَتَّى'nın kullanılabileceğini ileri sürer. Bu görüşüne مَسْتَهْمُ الْبَأْسَاءِ وَالصَّرَاءِ وَزُلُوفُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ عَلَى نَصْرٍ مِنَ اللَّهِ "Peygamber ve onunla beraber mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı"⁷⁰ âyetini delil olarak zikreder. Ona göre bu âyette yer alan hattâ, fiil cümlesinin başına gelmiştir. Bu metni Nâfi'in kıraatine göre حَتَّى يَقُولُ şeklinde zikretmektedir.⁷¹ Bu kıraate göre يَقُولُ fiili ile başlayan cümle, fiil cümlesi olup, hattâ fiil cümlesinin başına gelmiştir.

3.3.2.Nesir

Nahiv kurallarının belirlenmesinde Musannifek'in delil olarak başvurduğu kaynaklardan biri de Arap kelâmının nesir türüdür. Nesir ile Araplar'ın şiirlerinin dışında yer alan mesel, ifade ve deyişler gibi söz varlığı kastedilmektedir. Bu bağlamda Musannifek'in kullandığı tabirler arasında كَلَامِ الْعَرَبِ "Arap kelâmı",⁷² وَرَدَ فِي "Araplar'ın konuşma ve kullanımlarında",⁷³ فِي اسْتِعْمَالِ الْعَرَبِ وَمُحَاوَرَاتِهِمْ "Araplar'ın kullanımında yer almıştır"⁷⁴ هُوَ سَمَاعِيٌّ "Araplardan (bu şekilde) duyulagelmıştır"⁷⁵ كَثْرَةَ الاسْتِعْمَالِ "yaygın kullanım"⁷⁶ فَالَّتِ الْعَرَبُ "Araplar (şöyle) ifade etmişlerdir"⁷⁶ gibi ifadeler yer almaktadır.

Musannifek âyet ve hadis delillerinde olduğu gibi bazı yerlerde bir bazı yerlerde ise birden fazla nesir deliline başvurmuştur. Musannifek'in sadece bir nesir ile istişhadda bulunduğu yerlerden biri *inde* ifadesinin manasına dair açıklamalarıdır. *İnde* ifadesinin mekân zarfı için vaz' edilmesi yanında zaman zarfı olarak da kullanıldığını dile getiren Musannifek, görüşünü desteklemek üzere عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمَ السُّرِّيَّ "sabah olduğunda kavim gece boyu yol almış olmaktan

⁷⁰ Bakara, 2/214.

⁷¹ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 43.

⁷² Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 291.

⁷³ Musannifek, er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi, 62.

⁷⁴ Musannifek, er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi, 65.

⁷⁵ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 330.

⁷⁶ Musannifek, Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv, 518.

memnuniyet duyar”⁷⁷ deyişini zikreder. Söz konusu cümlede açıkça görüldüğü üzere sabah kelimesi ile zaman zarfı olarak kullanılmıştır.⁷⁸

Onun, birden fazla Arap atasözüne başvurarak nahiv kurallarını tespit etmesine ُذ ifadesinin manalarına dair yaptığı açıklamalar örnek olarak verilebilir. Şöyle ki ُذ ifadesi müzari fiille birlikte kullanıldığında *azlık* anlamına gelmektedir. Bu görüşünü desteklemek üzere *إِنَّ الْكُذُوبَ قَدْ يَصْدُقُ* “yalancı biri bazen doğru konuşabilir”⁷⁹ sözünün yanında *إِنَّ الْبَخِيلَ قَدْ يَجُودُ* “cimri biri bazen cömertlik yapabilir”⁸⁰ ifadesine de yer verir.⁸¹ Görüldüğü üzere Musannifek ُذ ifadesinin müzari fiille beraber kullanılması durumundaki anlamını açıklamak üzere iki ayrı atasözüne başvurmuştur.

Nahiv kurallarını tespit ederken bazı yerlerde sadece nesire bazı yerlerde ise bunun yanında başka delillere de başvurmuştur. Onun sadece nesir deliline başvurarak konuyu ele almasına izafete dair yaptığı açıklamalar örnek olarak verilebilir. Müevvel master anlamındaki bir müzari fiilin muzaf olabileceğini söyler ve buna *تَسْمَعُ بِالْمُعَيَّيْدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ* “Muaydiyyi’yi işitmen onu görmenden daha hayırlıdır”⁸² ifadesini delil olarak zikreder. Birçok nahiv kitabında zikre-

⁷⁷ Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. ‘Abdullâh el-Herevî el-Bağdâdî Ebû ‘Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, thk. Hâlîl Muḥammed Hirâs (Beirut: y.y., ts.), 170; Câhîz, *el-Hayevân*, 6/592; Ebû ‘Osḡmân ‘Amr b. Baḡr b. Maḡbûb Câhîz, *el-Buḡalâ* (Beirut: y.y., 1419/1998), 220.

⁷⁸ Musannifek, *Şerḡu’l-Miṡbâḡ fi’n-nahv*, 396.

⁷⁹ Ebû’l-Faḡl Aḡmed b. Muḡammed b. İbrâḡim en-Nisâbüri el-Meydânî, *Mecma’u’l-Emsâl*, thk. Muḡammed Muḡyî’d-Dîn ‘Abdulḡamîd (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/17; Ebû’l-Kâsım Maḡmûd b. ‘Amr ez-Zemaḡşerî, *el-Mustakşâ fi Emsâli’l-‘Arab* (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1987), 1/409.

⁸⁰ Ebû Muḡammed Bedr ed-Dîn ḡasan b. Kâsım b. ‘Abdullâh b. ‘Alî el-Murâdî el-Miṡrî el-Mâlikî İbn Kâsım el-Murâdî, *el-Cenâ’d-Dânî fi Hurûfi’l-Me’ânî*, thk. Faḡreddîn Kaḡbâve - Muḡammed Nedîm Fâḡil (Beirut: y.y., 1413/1992), 257.

⁸¹ Musannifek, *Şerḡu’l-Miṡbâḡ fi’n-nahvi*, 107.

⁸² Ebû’l-Feḡḡ ‘Osḡmân b. Cinnî el-Mevşilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-ḡaşâiṡ*, thk. Heyet (b.y.: el-Hey’etu’l-Miṡriyye, ts.), 2/372, 436; Ebu’l-Beḡâ’ ‘Abdullâh b. el-ḡuseyn el-Bağdâdî el-‘Ukberî, *el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâ’i ve’l-‘râb*, thk. Dr. ‘Abdu’l-İlâḡ en-Nebḡân (Dımaşık: Dâru’l-Fikr, 1416/1995), 1/48, 125.

dildiğini söylediği bu cümlelerin ilk kelimesi olan *تسمع* ifadesi müevvel mastar olarak muzaf konumundadır. *المُعَيَّدِي* kelimesi de onun muzafun ileyhidir.⁸³

Nahiv kurallarının belirlenmesinde nesir yanında başka delillere de başvurulmasına fâilin gizlenmesine dair yaptığı açıklamaları örnek olarak verilebilir. Şöyle ki metnin öncesinde zikredilmediği halde ancak muhatap tarafından anlaşılmasının umulduğu yerlerde fâilin zikredilmeyebileceğine dair iki tane Arap atasözü ve ardından bir âyet zikretmiştir. *“yarin (iş güç ve afiyet) olduğunda bana gel”*⁸⁴ sözünde *كَانَ* nin ismi diğer bir ifadeyle fâili bulunmamaktadır. Cümlelerin takdiri *عَلَيْهِ مِنَ السَّلَامَةِ وَطَيْبِ الْعَيْشِ غَدًا فَأَتِنِي* şeklindedir. Diğer ifade de *فَلِمَ جُعِلْتَ إِنْ لَمْ أَحْدَعْ الرِّجَالَ* *“insanları kandırmayacaksam (o) niçin var?”*⁸⁵ şeklindedir. Bu söz ile kişi erkek oluşunu başkalarını kandırmaya dair bir gerekçe olarak görmektedir. Erkek olmasını da sakallı oluşuyla ispat etmeye çalışmaktadır. Söz konusu metinde yer alan *جُعِلْتَ* fiilinin fâili *الذَّيْعَةُ* olup zahir olarak zikredilmemektedir. Musannifek bu konuda ayrıca *لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ* *“Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş ve (Allah'ın ortağı olduklarını) iddia ettikleriniz, sizi yüzüstü bırakıp kaybolmuşlardır”*⁸⁶ âyetini zikreder. *تَقَطَّعَ* fiilinin fâili metinde yer almamıştır. Cümlelerin takdiri *تَقَطَّعَ الْأُمُرُ* şeklindedir.⁸⁷ Görüldüğü üzere Musannifek söz konusu nahiv kuralına istişhad olarak iki atasözüyle beraber bir âyet zikretmiştir.

Özetle Musannifek'in nahiv kurallarının tespiti amacıyla istişhadta bulunduğu deliller arasında genelde önce âyet, hadis ve sonra Arap kelâmının yer aldığı söylenebilir.⁸⁸ Ancak yukarıda zikredilen ve fâilin gizlenmesine dair

⁸³ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 100.

⁸⁴ Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman b. Kanber el-Hârişî Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 1/224; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâîs*, 1/338.

⁸⁵ Söz *518/1124*'nin Mecmaü'l-emsâl'ında geçmektedir. Bkz. Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 2/83.

⁸⁶ En'âm, 6/94.

⁸⁷ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 189-190.

⁸⁸ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*, 489-490.

yaptığı açıklamaların örneklerinde olduğu gibi önce Arap kelamını ardından âyet zikrettiği örneklerle de rastlanmaktadır.⁸⁹

Sonuç

Alâaddin Musannifek'in nahiv eserlerinde naklî kaynaklar: âyet, hadis ve Arap kelamı başlıklı bu makalede *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*, Musannifek'in şerh yöntemi, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv* adlı nahiv eserinde başvurduğu naklî kaynaklar ele alınmıştır. Bu bağlamda müelliflerin şekil olarak takip ettiği üç şerh yöntemi olduğu Musannifek'in bunlardan memzûc şerh yöntemini benimsediği görülmüştür. *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv* adlı eserinde nahiv kurallarını tespit amacıyla Kur'ân âyetleri, hadisler ve Arap kelamına başvurmuştur. Başvurduğu Arap kelamı örneklerine hem şiir hem de nesir ifadelerde rastlanmaktadır. Başvurduğu deliller arasında bir sıralama yapıldığında genellikle önce âyetlere ve hadislere daha sonra Arap kelamına yer verdiği; delil olarak yer verdiği âyet ve şiirlerin sayısının diğer delillere nazaran çok daha fazla olduğu; bazı konularda birden fazla delile ve şaz kıraatlere yer verdiği gözlemlenmiştir. Sayı olarak zikretmek gerekirse yer verdiği âyetlerin sayısı yüzlerle ifade edilmektedir. Yer verdiği şiirler yüz yirmi, hadis rivayetleri ise otuz sekiz civarındadır. Bütün bunlardan Musannifek'in "*Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*" adlı eserindeki şerh yönteminden hareketle nahiv eserini şerh ederken genellikle memzûc yöntemi benimsediği ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi için naklî kaynakların çoğuna başvurduğu ancak âyetlere ve şiirlere daha çok başvurduğu sonucuna varılabilir.

Kaynakça

- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Ali Sever, Yusuf Buhan. "Şiir Savunusunda Nev'î'nin Kullandığı Nakli Deliller ve Dönemiyle Mukayesesi". *Tekirdağ Din Kültür Toplum*. ed. Hasan Keskin, Ramazan Akkır. 432. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

⁸⁹ Musannifek, *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-naḥv*, 189-190.

- Arpaçukuru, Osman. "Mutarrizî'nin Arap Gramerine Dair el-Mişbâh fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserini İhtisar Yoluyla Telif Yöntemi". *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. 673-687. Karabük, 2021.
- Bardakoğlu, Ali. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Benli, Ali. *Ebû İshâk eş-Şâtibî'de Nahiv Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 2013.
- Benli, Ali. "Fatih Dönemi Âlimlerinden Musannifek (ö. 875/1470) ve Nahiv Usûlüne Dair Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası- İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*. ed. Mustakim Arıcı Ömer Mahir Alper. 55-77. Klasik Yayınları, İstanbul., 2015.
- Birişik, Abdulhamit. "İ'râbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Câhiz, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Maḥbûb. *el-Buḥalâ'*. Beyrut: y.y., 1419/1998.
- Câhiz, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Maḥbûb. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Can, Betül. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar". *Turkish Studies (Elektronik)* 12/34 (2017), 487-499.
- Çelebi, Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-müsenna, 1941.
- Çöğenli, M. Sadi. "Mutarrizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû 'Ubeyd, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. 'Abdullâh el-Herevî el-Bağdâdî. *Kitâbu'l-Emvâl*. thk. Ḥalîl Muḥammed Hirâs. Beyrut: y.y., ts.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2002), 274-293.

- Hazer, Dursun. “Şeyh-zâde’nin Kavâ’idü’l-İ’râb’ı Şerhi Penceresinden Osmanlı Arapça Şerh Çalışmalarına Bakış”. *EKEV* 7/15 (2003), 211-229.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevşilî el-Bağdâdî. *el-Hasâiş*. thk. Heyet. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyye, ts.
- İbn Dakîk el-Âd, Taqıyyuddîn Ebu'l-Feth Muḥammed b. 'Alî b. Vehb b. Muṭî'. *Şerhu'l-İlmâm bi Ehâdîsi'l-Aḥkâm*. thk. Muḥammed Ḥallûf el-'Abdullâh. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1430/2009.
- İbn Kâsim el-Murâdî, Ebû Muḥammed Bedr ed-Dîn Ḥasan b. Kâsim b. 'Abdullâh b. 'Alî el-Murâdî el-Mıṣrî el-Mâlikî. *el-Cenâ'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*. thk. Faḥreddîn Kâbâve - Muḥammed Nedîm Fâdil. Beyrut: y.y., 1413/1992.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sellâm. *Ṭabaḳâtu Fuḥûli'ş-Şu'arâ*. thk. Maḥmûd Muḥammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1974.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî el-Ḥalebî. *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaḥşerî*. thk. İmîl Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.
- İbnu'l-İmâd, 'Abdulḥayy b. Aḥmed b. Muḥammed b. el-İmâd el-'Akrî el-Ḥanbelî. *Şezerâtu'z-Zehab fî Aḥbâr men Zeheb*. thk. Maḥmûd el-Ernâvût. 11 Cilt. Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1986.
- Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Josef von Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1989.
- Karaver, Ümit. *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi: (Tahkik ve Tahlil)*. İstanbul: Kitabî, 2019.
- Kâtib Çelebi, Muṣṭafâ b. 'Abdullâh Ḥacî Ḥalîfe. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetu'l-Muşennâ, 1941.
- Köksoy, Mesut. *İbrâhim Opijač El-Mostarî ve Şerhu'lmisbâh Adlu Eserinin Edisyon Kritiği*. Billur Yayınevi, 2019.
- Meydânî, Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhim en-Nisâbüri el-. *Mecma'u'l-Emsâl*. thk. Muḥammed Muḥyî'd-Dîn 'Abdulḥamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Muhammad-Afzal, Abid. *al-Mişbâh fi al-Nahw By Nâsir al-Dîn al-Mutarrizî al-Nahwi (d. 610/1213) A Critical Edition of the Text with the Life History of the Author*. Birleşik Kırallık: Durham Üniversitesi Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Modern Diller ve Kültürler Bölümü Doktora Tezi, 2010.
- Musannifek, Ali b. Mecdüddin Muhammed. *er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi*. thk. Halil Özcan. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2003.
- Musannifek, Ali b. Mecdüddin Muhammed. *Şerhu'l-Mişbâh fi'n-nahv*. thk. Abdülaziz el-Harbî. Riyad: İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi, 2006.
- Musannifek Ali b. Muhammed. *er-Reşâd fi şerhi'l-İrşâd (Müellif Hattı)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi nr. 02479, ts.
- Musannifek, Ali b. Muhammed. *Şerhu'l-Mişbâh (Müellif Hattı)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5032, ts.
- Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhâneddin Nâsir b. Abdüsseyyid b. Ali el-. *Kitâbü'l-Mişbâh fi'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.
- Nisâbü'rî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-. *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriyâ 'Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Öğmüş, Harun. "Arap Dili ve Tefsirle İlgili Şevâhid Literatürü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (14 Ocak 2016), 27-45.
- Öztürk, Necmettin. *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*. Ankara: İlahiyat, 1. Basım, 2021.
- Öztürk, Necmettin. "Nahiv İlminde İhtisar Geleneği, Teftâzânî'nin el-İrşâd Örneği". *Universal Journal of Theology* 7/1 (30 Haziran 2022), 207-226. <https://doi.org/10.56108/ujte.1125139>
- Sevinç, R. Resul. "Arapçada Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı". *EKEV Akademi Dergisi* 16/51 (2012), 307-324.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârişî. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.

- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr es-. *el-İktirah fî ilmi usuli'n-nahv*. thk. Mahmud Feccâl. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1409.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-. *Uḳûdu'z-Zeberced 'alâ Musnedi'l-İmâm Aḥmed*. thk. Selmân el-Ḳudât. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1414/1994.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ṭaberânî, Ebü'l-Ḳâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-. *el-Mu'cemu's-Şağîr = er-Ravḍu'd-Dânî*. thk. Muḥammed Şekûr Maḥmûd el-Ḥâc 'Emrîr. 2 Cilt. Beyrut; Amman: el-Mektebu'l-İslâmî; Dâru 'Ammâr, 1405/1985.
- Tala, Murat. "Musannifek'in Eserlerinin Arap Dil Bilimi ve Dil Öğretimine Katkısı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48. sayı, 265-302. sayfa/48. sayı, (2020), 265-302. sayfa.
- Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed. *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye fî ulemai'd-devleti'l-Osmaniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975.
- Tüccar, Zülfikar. "Cerîr b. Atıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ubeydullah Yalçın, Mustafa. *Şeyḫ Ali b. Mecdüddîn Muşannifek ve Şerḫu'l-Miṣbâḥ adlı eseri (İnceleme-tahkik)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Ünverdi, Şehmus. "Kaide Dışı Kullanımların Kaide Altına Alınması: Nahvî Tevîl". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2021), 111-131. <https://doi.org/DOI:10.21733/ibad.890171>
- Vâhidî, Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbü'rî el-. *Şerḫu Dîvânî'l-Mütenebbî*. b.y.: y.y., ts.
- Yalar, Mehmet. "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (01 Haziran 2002), 97-116.

- Yavuz, Mehmet. *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra kadar)*. İstanbul: Çantay Kitapevi, 2001.
- Yavuz, Mehmet. *İbn Cinnî, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, 1996.
- Yılmaz, Ali. *Nasır b. Abdisseyyid al-Mutarrizi ve al-Misbah Adlı Eseri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Fâîk fi Ğarîbi'l-Hadîs*. thk. 'Alî Muḥammed el-Bicâvî -Maḥmud Ebû'l-Faḍl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Keşşâf 'an Hakaîki Ğavâmiḍi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Mustaḫşâ fi Emsâli'l-'Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987.
- 'Abdulḳâdir el-Bağdâdî, 'Abdulḳâdir b. 'Omar el-Bağdâdî. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997.
- 'Ukberî, Ebu'l-Beḳâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-. *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*. thk. Dr. 'Abdu'l-İlâh en-Nebhân. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.